

Anna PACZEŚNIAK

Uniwersytet Wrocławski

anna.paczესniak@uwr.edu.pl

USTROJOWE UWARUNKOWANIA FUNKCJONOWANIA PARTII POLITYCZNYCH WE FRANCJI I ICH KONSEKWENCJE DLA SCENY POLITYCZNEJ

ABSTRACT Systemic Conditions of Functioning of Political Parties in France and Their Consequences for the Political Scenario

The aim of the article is to discuss the framework of the semi-presidential system of government, which directly or indirectly affects the functioning of political parties and the format of the French party system. These factors include a strong and active presidency, the hierarchical dualism of executive power, the institution of referendum, the majority electoral law and the weak systemic position of the parliament. The author points out that although the entry into force of the Constitution of the Fifth French Republic in 1958 significantly reshaped the position and role of political parties, institutional factors were not conducive for their functioning. Political parties reacted with active political strategies and managed to consolidate their systemic position, and voter behaviour confirmed that deep-rooted political cleavages are still important in the contemporary political scenario.

Key words: French party system, political parties, semi-presidentialism, French Fifth Republic

Słowa kluczowe: francuski system partyjny, partie polityczne, semiprezydencjalizm, V Republika Francuska

WPROWADZENIE

System polityczny V Republiki, zapoczątkowany wraz z wejściem w życie konstytucji z 1958 r., jest przykładem hybrydalnego rozwiązania ustrojowego, w którym koegzystują elementy „modelowego” parlamentaryzmu i prezydenccjalizmu. Politolodzy najczęściej określają go, za Maurice’em Duvergerem¹, mianem systemu semiprezydenckiego czy półprezydenckiego², rzadziej reżimu prezydenccjalnego³, ultraprezydenckiego⁴ czy bireprezentatywnego systemu parlamentarnego⁵. System V Republiki Francuskiej jest nie tylko oryginalny, lecz także wyjątkowo plastyczny, choćby dlatego, że obok założeń normatywnych zapisanych w konstytucji jest on w równym stopniu kształtowany przez polityczny układ sił wyłaniający się po wyborach prezydenckich i parlamentarnych, dzięki czemu w niektórych sytuacjach uwypuklają się w nim cechy charakterystyczne dla systemu parlamentarnego, a w innych – prezydenckiego. Jego specyfika sprawia, że od sześciu dekad cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem politologów, prawników, konstytucjonalistów⁶. Celem artykułu nie jest zatem ponowne przywołanie lub reinterpretacja założeń ustrojowych semiprezydenccjalizmu, ponieważ w literaturze przedmiotu tego typu analiz nie brakuje, ale omówienie tych uwarunkowań systemowych, które bezpośrednio lub pośrednio wpływają na funkcjonowanie partii politycznych we Francji. Zaliczone do nich zostały: silna prezydentura, hierarchiczny dualizm władzy wykonawczej, stosunkowo częste odwoływanie się do instytucji referendum, większościowa ordynacja w wyborach parlamentarnych, słaba pozycja systemowa parlamentu.

Otoczenie instytucjonalne partii politycznych nie pozostaje bez wpływu na system partyjny, jednak nie jest ani jedynym, ani nawet kluczowym czynnikiem kształtującym i stabilizującym sceną polityczną. W latach 60. XX w. Seymour Martin Lipset i Stein Rokkan opublikowali dzieło, które weszło do kanonu nauk politycznych, poświęcone znaczeniu zakorzenionych podziałów socjopolitycznych dla krajobrazu

¹ *Les régimes semi-présidentiels*, red. M. Duverger, Paris 1986.

² Np. Ch. Bouillaud, F. Escalona, *La France*, [w:] *Les démocraties européennes. Institutions, élections et partis politiques*, red. N. Brack, A.-M. De Waele, J.-B. Pilet, Paris 2015; A. Antoszewski, *Reżimy polityczne państw europejskich*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Warszawa 2006, *Seria Politologiczna*.

³ J. Gicquel, J.-E. Gicquel, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Montchrestien 2018; J. Stembrowicz, *Systemy polityczne wybranych państw kapitalistycznych. Francja*, Warszawa 1977.

⁴ O. Duhamel, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris 2011.

⁵ M.-A. Cohendet, *Droit Constitutionnel*, Montchrestien 2011.

⁶ Zob. np. M. Duverger, *La monarchie républicaine (ou comment les démocraties se donnent des rois)*, Paris 1974; *V Republika Francuska. Idee, Konstytucja, interpretacje, wybór, wstęp i oprac.* K.M. Ujazdowski, Kraków 2010; S. Bożyk, *Model ustrojowy V Republiki Francuskiej a system rządów w Federacji Rosyjskiej*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2014, nr 22, s. 31-47; Ł. Jakubiak, *The parliamentary genesis of the French semi-presidentialism against the background of the process of presidentialisation of the Fifth Republic*, „*Politeja*” 2018, nr 2(53), s. 203-226.

partyjnego współczesnych państw Europy Zachodniej⁷. Analiza zmian zachodzących we francuskim systemie partyjnym w czasach V Republiki – który przy obowiązywaniu tej samej, choć nowelizowanej konstytucji⁸ ewoluował od systemu dwublokowego, poprzez *czworokątną bipolarność* (*quadrille bipolaire*)⁹, system tróipartyjny¹⁰, dwupartyjny¹¹, aż do kształtowania się systemu czteropartyjnego, zapoczątkowanego, zdaniem niektórych badaczy¹², wyborami prezydenckimi w 2017 r. – skłania do pytania o rzeczywiste znaczenie uwarunkowań ustrojowych dla funkcjonowania partii politycznych.

Artykuł podzielony jest na trzy części. Na początku przywołano kontekst uchwalenia konstytucji V Republiki, w szczególności poglądy jej głównego twórcy, Charles'a de Gaulle'a, na naturę partii politycznych, które wpłynęły na przyjęte rozwiązania ustrojowe. Następnie przeanalizowano strategie wdrażane przez partie polityczne, których celem było dostosowanie się do otoczenia instytucjonalnego, by – w zależności od kondycji i usytuowania ugrupowania na scenie politycznej – zminimalizować straty, przetrwać, ugruntować swoją pozycję, zdominować konkurentów. W ostatniej części artykułu przedstawiono zachowania wyborców, traktując je z jednej strony jako reakcję na uwarunkowania ustrojowe oraz na partyjną ofertę polityczną, a z drugiej jako kontekst społeczny, który musi być uwzględniany przez partie polityczne w nie mniejszym stopniu niż kontekst normatywny.

POSKRAMIANIE PARTII POLITYCZNYCH ZA POMOCĄ KONSTYTUCJI

Ustanowienie Konstytucji V Republiki Francuskiej poprzedzał ponaddziesięcioletni okres funkcjonowania systemu parlamentarnego w ramach proklamowanej po II wojnie światowej IV Republiki. W powojennym Zgromadzeniu Konstytucyjnym, które w 1946 r. uchwaliło ustawę zasadniczą, przewagę miały Francuska Partia Komunistyczna (Parti communiste français, PCF) i Francuska Sekcja Międzynarodówki Robotniczej

⁷ S.M. Lipset, S. Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*, New York 1967, *International Yearbook of Political Behavior Research*, 7.

⁸ Por. A. Tabak, *Najważniejsze nowelizacje Konstytucji V Republiki Francji i ich wpływ na kształt ustroju politycznego państwa francuskiego*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2017, Vol. 26, nr 2; K. Kubuj, *Zmiana Konstytucji V Republiki Francuskiej. Przedmiot, tryb, kontrola*, Warszawa 2018.

⁹ M. Duverger, *Le système politique français. Droit constitutionnel et science politique*, Paris 1985, *Thémis*.

¹⁰ G. Grunberg, E. Schweisguth, *La tripartition de l'espace politique*, [w:] *Le vote de tous des refus. Les élections présidentielle et législatives 2002*, red. P. Perrineau, C. Ysmal, Paris 2003, s. 339-362, *Chroniques Électorales*.

¹¹ G. Grunberg, F. Haegel, *La France vers le bipartisme? La présidentialisation du PS et de l'UMP*, Paris 2007, *Nouveaux Débats*, 8; F. Gougou, S. Labouret, *La fin de la tripartition? Les recompositions de la droite et la transformation du système partisan*, „*Revue française de science politique*” 2013, Vol. 63, nr 2, s. 279-302.

¹² F. Gougou, S. Persico, *A New Party System in the Making? The 2017 French Presidential Election*, „*French Politics*” 2017, Vol. 15, nr 3.

(Section française de l'internationale ouvrière, SFIO), które łącznie dysponowały ponad połową mandatów parlamentarnych. Parlamentarzyści z PCF i SFIO utworzyli wraz z centroprawicowym Ludowym Ruchem Republikańskim (Mouvement républicain populaire, MRP) tzw. sojusz trzech partii, który wspólnie przygotował projekt konstytucji. Lewicy, obawiającej się wpływów gen. de Gaulle'a będącego symbolem ocalenia narodowego i liczącej się z możliwością objęcia przezeń ważnego stanowiska państwowego, udało się przeforsować ograniczenie uprawnień prezydenta i rządu na rzecz Zgromadzenia Narodowego. Późniejsze lata pokazały, że system ten okazał się niewydolny. W latach 1946-1958 doszło do ponad 20 zmian na stanowisku premiera, spowodowanych m.in. politycznym rozdrobnieniem Zgromadzenia Narodowego pochodzącego z proporcjonalnych wyborów oraz wysoce rywalizacyjną strategią partii politycznych. Kiedy dodatkowo na fali powojennej dekolonizacji doszło do wybuchu wojny niepodległościowej w Algierii i okazało się, że francuskie elity nie są w stanie rozwiązać konfliktu, Francja znalazła się na skraju wojny domowej. W obliczu niepewnej sytuacji społeczno-politycznej prezydent René Coty powierzył w maju 1958 r. misję sformowania rządu ocalenia narodowego de Gaulle'owi. Generał otrzymał również prawo do przygotowania projektu nowej konstytucji. Z prac nad ustawą zasadniczą parlament został praktycznie wyłączony. Projekt przygotowany przez de Gaulle'a i kierowaną przezeń grupę prawników przyjęto w referendum we wrześniu 1958 r. miażdżącą przewagą 80% przy rekordowej, 84-procentowej frekwencji.

Konstytucja V Republiki opierała się na zupełnie innych zasadach ustrojowych niż poprzednia ustawa zasadnicza. Skoro praktyka polityczna pokazała, że rozwiązania przyjęte w IV Republice nie gwarantowały wyłonienia trwałej większości i stabilnych rządów, zdecydowano o wprowadzeniu elementów systemu prezydenckiego. Poprzedni ustrój przez lata nazywany był *rézimem partii politycznych*¹³. Skoro winny został wskazany, należało zrobić wszystko, by zachowując zasady demokratyczne, zminimalizować wpływ partii na sprawowanie władzy w państwie. Generał de Gaulle nigdy nie miał o nich dobrego zdania, a po doświadczeniach IV Republiki uznawał je wręcz za szkodliwe. Już w akcie wyrażającym idee założycielskie V Republiki, za który powszechnie uważa się wystąpienie w Bayeux z 16 czerwca 1946 r., czyli wygłoszonym 12 lat przed przyjęciem nowej konstytucji, de Gaulle powiedział m.in.: *W okresie nie przekraczającym życia dwóch pokoleń Francja była siedmiokrotnie celem najazdu nieprzyjaciela i, jakby tych nieszczęść było mało, miała trzynaście różnych systemów politycznych. [...] do naszej wewnętrznej walki politycznej nieustannie wkrada się czynnik zacieklności i zapamiętania. Innymi słowy walka partii politycznych ma u nas charakter fundamentalny, podważający prawie wszystko – w jej ferworze zapominamy o najwyższym interesie narodu*¹⁴.

O stosunku ojca V Republiki do partii świadczy także jego znacznie późniejsza wypowiedź, kiedy mimo sprzeciwu partii politycznych udało mu się jesienią 1962 r. w drodze referendum przeforsować zmianę konstytucji w sprawie wprowadzenia zasady wyboru prezydenta w głosowaniu powszechnym i bezpośrednim. Po tym, jak korzystając

¹³ *L'Année politique, économique, sociale et diplomatique en France 1962*, Paris 1963, s. 678.

¹⁴ Ch. de Gaulle, *Wystąpienie w Bayeux*, 16 czerwca 1946 r., [cyt. za:] *V Republika Francuska...*, s. 83.

ze swoich konstytucyjnych uprawnień, rozwiązał Zgromadzenie Narodowe, powiedział: *Chciałem złamać partie. Byłem jedynym, który mógł to zrobić i jedynym, który wierzył, że jest to możliwe w momencie, który wybrałem. Miałem rację przeciwko wszystkim [...]. Wypowiedziałem partiom wojnę*¹⁵.

Te dwa cytaty można byłoby uznać za wybiórcze, gdyby nie to, że twórcy konstytucji V Republiki zaproponowali takie rozwiązania ustrojowe, których celem była racjonalizacja parlamentaryzmu, czyli mówiąc wprost: uniemożliwienie parlamentarzystom, a pośrednio partiom politycznym, ingerencji w codzienne prowadzenie spraw publicznych¹⁶. Dla gaullistów *partie i grupy interesów były główną przeszkodą dla skuteczności administracyjnej i politycznej*¹⁷, mimo że w rzeczywistości w czasach IV Republiki większość z nich była podzielona i sprawowała ograniczoną kontrolę nad działalnością parlamentarzystów. Niemniej odnowiona Republika miała oprzeć się na stabilnych rządach zagwarantowanych silną pozycją ustrojowo-instytucjonalną prezydenta. Idea spójnego i stabilnego państwa znalazła urzeczywistnienie w postaci nie tylko nowego modelu prezydentury, lecz także trwałego umocnienia egzekutywy (przy zredukowanej roli rządu i premiera) kosztem zniesienia supremacji parlamentu¹⁸. Funkcja kontrolna parlamentu wobec władzy wykonawczej uległa znacznemu osłabieniu, m.in. wskutek wprowadzenia zasady niepołączalności roli ministra i członka parlamentu (co równocześnie uniezależniło członków rządu od presji partii politycznych) oraz utrudnionej procedury wotum nieufności.

Przeciwwagą dla parlamentu, pośrednio osłabiającą partie polityczne, stała się w V Republice również instytucja referendum. W konstytucji z 1958 r. prezydent zyskiwał możliwość bezpośredniego odwoływania się do narodu w decyzjach istotnych dla wspólnoty państwowej, co pozwalało mu omijać Zgromadzenie Narodowe w sytuacji przewidywanych problemów z przeforsowaniem własnych projektów w parlamencie. Adam Jamróz przywołał trzy przykłady z początku lat 60. XX w., kiedy prezydent de Gaulle uciekał się do ogólnonarodowego referendum: 8 stycznia 1961 r. chodziło o aprobatę prezydenckiej polityki w sprawie samookreślenia się (*l'autodétermination*) Algierii; 8 kwietnia 1962 r. w sprawie aprobaty umów z Evian z algierskim Frontem Wyzwolenia Narodowego (dotyczącym niepodległości Algierii) oraz upoważnienia do wcielenia tych umów w życie; wreszcie 28 października 1962 r. przedmiotem referendum stał się projekt ustawy konstytucyjnej, na mocy której prezydent Republiki miał być wybierany w głosowaniu powszechnym. Masowe poparcie otrzymane przez prezydenta de Gaulle'a w dwu pierwszych referendach (głosów „za” było 75,2% w 1961 r., a 90,6% w kwietniu 1962 r.) wzmocniło jego pozycję wobec parlamentu i partii politycznych, krytykujących niektóre istotne elementy polityki de Gaulle'a¹⁹.

¹⁵ Cyt. za: A. Jamróz, *System partyjny współczesnej Francji*, Warszawa 1990, s. 27.

¹⁶ Ch. Bouillaud, F. Escalona, *La France...*, s. 167.

¹⁷ S.E. Charlton, *The French Left and European Integration*, Denver 1972, s. 54, *Monograph Series in World Affairs*, 94.

¹⁸ *V Republika Francuska...*, s. 45.

¹⁹ A. Jamróz, *System partyjny...*, s. 23.

Po tym, jak prezydent de Gaulle przegrał ostatnie zainicjowane przez siebie referendum w sprawie reformy Senatu i utworzenia regionów i zrezygnował z pełnienia urzędu, kolejni prezydenci znacznie rzadziej sięgali po ten instrument demokracji bezpośredniej²⁰.

Do uwarunkowań instytucjonalnych bezpośrednio wpływających na partie polityczne i system partyjny zalicza się również system wyborczy. Przyjęta w 1958 r. konstytucja nie normowała wprowadzić tej kwestii, ale jasne było, że obowiązujący w IV Republice proporcjonalny system wyborczy zostanie zastąpiony ordynacją większościową. Stało się to już w wyborach do Zgromadzenia Narodowego w 1958 r. Zmiana ordynacji miała nie tylko ograniczyć siłę partii politycznych i zwiększyć personalne znaczenie kandydatów, lecz także przyczynić się do zredukowania parlamentarnej reprezentacji Francuskiej Partii Komunistycznej. Jak pisze Jamróz, *sprawę tę traktowano faktycznie nierozdzielnie, uważano bowiem, iż FPK blokuje system polityczny, zdobywając przeciętnie ¼ oddanych głosów w wyborach do Zgromadzenia i pokazną liczbę mandatów, a zarazem nie uczestniczy w grze politycznej (sojusze, koalicje) z powodu izolowania jej przez pozostałe partie polityczne*²¹. Aby osłabić komunistów, nie wystarczyło wprowadzić absolutne wybory większościowe, trzeba było także dokonać zmiany podziału okręgów wyborczych, ograniczając liczbę tych, w których dominowała ludność miejska. Jak zauważa Dieter Nohlen, *tam, gdzie nie można było skutecznie zmieszać obszarów miejskich i wiejskich, w celu zneutralizowania głosów komunistycznych, a więc w dużych aglomeracjach miejskich, utrzymane zostało tworzenie „twierdz” jako metoda ograniczania*²². Stanowi to podręcznikowy przykład inżynierii wyborczej, rozumianej jako instrumentalna zmiana systemu wyborczego w celu oddziaływania na zachowania obywateli, polityków i partii politycznych²³.

Od wyborów parlamentarnych w 1958 r., z krótką przerwą w 1986 r., kiedy jednorazowo zastosowano ordynację proporcjonalną, we Francji obowiązuje system jednomandatowych okręgów wyborczych w wariacie większości absolutnej. To oznacza, że jeśli któryś z umieszczonych na liście kandydatów uzyska w pierwszej turze bezwzględną liczbę ważnie oddanych głosów w okręgu i jednocześnie nie jest to mniej niż 25% ogółu uprawnionych do głosowania w okręgu, zostaje deputowanym. W okręgach, w których żaden z kandydatów nie uzyskał ponad połowy głosów, w celu obsadzenia mandatu po tygodniu odbywa się druga tura wyborów. Uczestniczy w niej dwóch kandydatów, którzy otrzymali najwięcej głosów, oraz ci, którzy zdobyli poparcie co najmniej 12,5% zarejestrowanych wyborców. W drugiej turze do otrzymania mandatu wystarczy względna większość głosów. Za największą zaletę

²⁰ W V Republice odbyło się 10 ogólnokrajowych referendów (włączając pierwsze referendum dotyczące przyjęcia konstytucji V Republiki). Pięć odbyło się z inicjatywy de Gaulle'a (1958, 1961, dwukrotnie 1962, 1969), jedno – prezydenta Pompidou (1972), dwa – prezydenta Mitterranda (1988, 1992), dwa – prezydenta Chiraca (2000, 2005).

²¹ A. Jamróz, *System partyjny...*, s. 15.

²² D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, przeł. R. Alberski, J. Sroka, Z. Wiktor, Warszawa 2004, s. 301

²³ P. Norris, *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*, Princeton 2004, s. 11.

takiego systemu wyborczego uważa się zmniejszenie szans partii radykalnych (w czasach de Gaulle'a była nią Francuska Partia Komunistyczna, od lat 70. XX w. w tej roli obsadzony jest Front Narodowy, przemianowany w 2018 r. na Zjednoczenie Narodowe). Z drugiej strony taka ordynacja najbardziej ze wszystkich systemów wyborczych deformuje wynik wyborów w stosunku do preferencji wyrażonych w akcie głosowania. Klasyczna teoria tłumacząca związki między systemem wyborczym a systemem partyjnym zaproponowana przez francuskiego politologa Maurice'a Duvergera²⁴, nazwana przez niego nieco na wyrost *prawdziwym prawem socjologicznym*, wskazuje, iż system większości z dwiema turami głosowania (czyli taki jak stosowany we Francji) sprzyja bipolarnej wielopartyjności, tzn. istnieniu wielu partii, które sprzymierzają się ze sobą²⁵. Relacja pomiędzy regułami systemu wyborczego i systemem partyjnym nie jest jednak ani mechaniczna, ani automatyczna, gdyż – jak pisze Bartłomiej Michalak – określony system wyborczy nie musi koniecznie prowadzić do powstania konkretnego systemu partyjnego, a jedynie wytwarza presję w tym kierunku²⁶.

Wpływ prawa wyborczego i regulacji konstytucyjnych zmieniających system polityczny z parlamentarnego na semiprezydencki na współczesnej scenie politycznej Francji można analizować, korzystając z różnych indeksów. Jednym z nich jest indeks efektywnej liczby partii. Kategorię tę do analiz systemów partyjnych wprowadzili Markku Laakso i Rein Taagepera²⁷. Konstruując indeks, wzięli oni pod uwagę relatywny rozmiar konkretnej partii politycznej, wyrażający się w proporcji miejsc, jakie ma ona w parlamencie. Im wyższy wynik indeksu, tym scena polityczna jest bardziej sfragmentaryzowana. Ryszard Herbut tłumaczy to na kilku przykładach kalkulacji indeksu na poziomie parlamentarnym²⁸. W systemie dwupartyjnym, w którym występują zbliżone pod względem siły wyborczej partie i obie mają po 50% miejsc w parlamencie, efektywna liczba partii równa się 2,0. Jeżeli jedna z partii zdobywa 70%, a druga 30% miejsc, to indeks wynosi 1,7 i wskazuje, iż jedna partia zdominowała arenę rywalizacji parlamentarnej, dlatego system ten trudno nazwać dwupartyjnym. Gdy istnieją trzy partie o zbliżonym procencie miejsc w parlamencie, to indeks równa się 3,0. Jeżeli jedna z nich straci część mandatów, czyli będzie trochę słabsza od dwóch pozostałych, to efektywna liczba partii będzie wynosić między 2,0 a 3,0 (zależy to od siły partii trzeciej). Wykres 1 obrazuje, jak indeks ten zmieniał się w powojennej Francji.

²⁴ M. Duverger, *Les partis politiques*, Paris 1951.

²⁵ Tenże, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris 1955.

²⁶ B. Michalak, Czy prawa Duvergera nadal obowiązują?, „Studia Socjologiczne” 2015, nr 3, s. 46.

²⁷ M. Laakso, R. Taagepera, „Effective” Number of Parties: A Measure with Application to West Europe, „Comparative Political Studies” 1979, Vol. 12, nr 1, s. 3-27.

²⁸ R. Herbut, *Systemy partyjne*, [w:] *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 2008, s. 216, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3104.

Wykres 1. Efektywna liczba partii w powojennej Francji

Źródło: opracowanie własne na bazie własnych obliczeń indeksu efektywnej liczby partii na podstawie: M. Laakso, R. Taagepera, „Effective” Number of Parties: A Measure with Application to West Europe, „Comparative Political Studies” 1979, Vol. 12, nr 1, s. 3-27.

W IV Republice efektywna liczba partii przekraczała wartość 4, a po wyborach w 1951 r. sięgnęła niemal 7, co odzwierciedla bardzo duże rozdrobnienie partyjne ówczesnego Zgromadzenia Narodowego. Po zmianie konstytucji i ordynacji wyborczej efektywna liczba partii znacząco spadła, jednak już w latach 70. XX w. indeks powrócił do poziomu ponad 4. Wyraźnie zarysowały się wtedy cztery główne nurty polityczno-doktrynalne w ramach francuskiego systemu partyjnego: w bloku centroprawicowym były to partia prawicy gaullistowskiej oraz federacja ugrupowań prawicy liberalnej, a w bloku lewicowym nurt socjalistyczny i komunistyczny²⁹. W latach 80. i 90. na wykresie nie widać jednoznacznej tendencji, jednak badacze francuskiej sceny politycznej są zdania, iż system partyjny od 1981 r. coraz bardziej zbliżał się do dwupartyjnego³⁰, co zostało zapoczątkowane przez zwycięstwo François Mitterranda i uzyskanie bezwzględnej większości w Zgromadzeniu Narodowym przez Partię Socjalistyczną (Parti socialiste, PS) i późniejszą dominację prawej strony sceny politycznej przez partię neogaullistowską: najpierw Zgromadzenie na rzecz Republiki (Rassemblement pour la République, RPR), a od 1995 r. Unię na rzecz Ruchu Ludowego (Union pour un mouvement populaire, UMP).

²⁹ Ł. Jakubiak, *System partyjny Francji*, [w:] *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej*, red. B. Kosowska-Gąstoł, Kraków 2010, s. 129.

³⁰ G. Grunberg, F. Haegel, *La France vers le bipartisme?*...

Niejednokierunkowość zmian francuskiego systemu partyjnego V Republiki wskazuje, iż na jego kształt – obok uwarunkowań instytucjonalnych – wpływają również inne czynniki, takie jak działania podejmowane przez partie polityczne, którym poświęcona została kolejna część wywodu.

STRATEGIE DOSTOSOWAWCZE PARTII POLITYCZNYCH

Nie ulega wątpliwości, że wprowadzenie systemu semiprezydencyjnego w V Republice w miejsce systemu parlamentarnego IV Republiki znacząco zmieniło warunki funkcjonowania francuskich partii politycznych. Większość partii przekształciła się w parlamentarne zaplecze egzekutywy. Wprowadzenie powszechnych wyborów prezydenckich w 1962 r. wzmocniło proces integracji partii wokół kandydatów na głowę państwa, co przyczyniło się do prezydenccjalizacji poszczególnych partii, wzmocnienia pozycji liderów i podporządkowania partyjnych działań strategiom prezydenckim³¹.

Wprawdzie maksymalizacja władzy prezydenckiej, a zwłaszcza powierzenie głowie państwa funkcji mediatora w sporach politycznych, opierała się na założeniu, że prezydent będzie politykiem ponadpartyjnym, jednak w praktyce każdy dotychczasowy prezydent V Republiki tworzył własne ugrupowanie jeszcze przed wyborami, inspirował narodziny nowego ugrupowania już jako głowa państwa lub korzystał ze wsparcia istniejącej partii politycznej, która po wygranych wyborach stawała się jego parlamentarnym zapleczem. Już w październiku 1958 r. założono Unię na Rzecz Nowej Republiki (Union pour la nouvelle République, UNR), która była pierwszą z tzw. partii prezydenckich³². Podczas kongresu UNR, który odbył się w listopadzie 1959 r. w Bordeaux, deputowany partii Michel Habib-Deloncle wyraźnie wskazywał działaczom i parlamentarzystom, jakimi zasadami powinni się kierować w swojej działalności publicznej: *odnieśliśmy sukces za sprawą równania: UNR = de Gaulle. To równanie nakłada na nas obowiązek bezwarunkowej lojalności wobec generała de Gaulle'a, jego osoby i polityki. [...] Każdy z nas w oczach opinii francuskiej i zagranicznej, o ile zajmujemy jakieś stanowisko, swoimi działaniami angażuje część autorytetu generała de Gaulle'a. Dlatego też, oprócz obowiązku wierności, istnieje również obowiązek przedkładania jej dowodów. Nie możemy robić ani mówić niczego, co sugerowałoby, że działamy bez generała de Gaulle'a lub przeciwko niemu. [...] Nie do pomyślenia jest, aby osoba, która została powołana do wspierania działań politycznych generała de Gaulle'a i która utożsamiała się z nim, domagała się jakiegokolwiek autonomii w stosunku do niego, przynajmniej w tych dziedzinach, w których on sam zarezerwował dla siebie prowadzenie spraw publicznych*³³.

³¹ Ł. Jakubiak, *System partyjny Francji...*, s. 132.

³² O partiach prezydenckich we Francji zob. także: T. Godlewski, *Wpływ systemu politycznego na partie polityczne we Francji na przykładzie partii prezydenckiej*, [w:] *Adaptacja, reforma, stabilizacja. Przestrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych*, red. T. Koziello, P. Maj, W. Paruch, Rzeszów 2010.

³³ M. Habib-Deloncle, *Rapport sur le rôle de l'UNR dans la Ve République*, [w:] *Union pour la Nouvelle République, Premières assises nationales, Bordeaux, 13-14-15 novembre 1959*, Paris 1959, s. 13, przeł. A.P.

W 1962 r. UNR została połączona z Demokratyczną Unią Pracy i przyjęła nazwę Unia Demokratów na rzecz Piątej Republiki (Union des démocrates pour la Cinquième République, UDR), a w 1968 r. zmodyfikowała nazwę poprzez odrzucenie przymiotnika „piątej”. Po wyborze Georges’a Pompidou na prezydenta UDR stanowiła jego zaplecze aż do śmierci w 1974 r. Następcą Pompidou na fotelu prezydenta został Valéry Giscard d’Estaing, który w chwili wyboru nie posiadał wsparcia znaczącej partii politycznej, jednak cztery lata później pod jego auspicjami powstała Unia na rzecz Demokracji Francuskiej (Union pour la démocratie française, UDF), która do końca kadencji, czyli do 1981 r., wspierała prezydenta Giscard d’Estainga i rząd Raymonda Barre’a.

W 1981 r. prezydentem Francji został François Mitterrand, długoletni pierwszy sekretarz PS. Jego partia również przyjęła na siebie rolę parlamentarnego zaplecza głowy państwa, jednak geneza PS, jej zakorzenienie w terenie oraz wysoki poziom instytucjonalizacji, który pozwolił partii nie tylko na organizacyjne przetrwanie po zakończeniu dwóch kadencji Mitterranda, lecz także na ponowne zwycięstwo socjalistycznego kandydata w wyborach prezydenckich w 2012 r., odróżniają ją od wcześniej przywoływanych formacji, których byt był ściśle związany z politycznym losem protagonistów.

Kolejni prawicowi prezydenci, czyli Jacques Chirac, pełniący swoją funkcję w latach 1995-2007, i Nicolas Sarkozy, prezydent w latach 2007-2012, obsadzali w roli własnego zaplecza albo partię, którą sami stworzyli (Chirac – RPR), albo tę, którą powołali do życia zwolennicy urzędującego prezydenta, jak UMP, funkcjonująca na francuskiej scenie politycznej w latach 2002-2015.

Prezydent Emmanuel Macron swoją drogę do wygranych w 2017 r. wyborów również rozpoczął od utworzenia w kwietniu 2016 r. nowej partii politycznej En Marche! W sierpniu odszedł z socjalistycznego rządu, w którym był ministrem gospodarki, nie przyjął propozycji udziału w prezydenckich prawyborach PS i zadeklarował samodzielny start wyborczy z poparciem powołanego przez siebie ruchu politycznego o akronimie tożsamym z jego inicjałami. Po wygranych wyborach prezydent elekt ustąpił z funkcji przewodniczącego En Marche!, a partia przyjęła nazwę La République en marche!

Prezydenccjalizacja francuskiego systemu politycznego nie tylko wpłynęła na tworzenie partii politycznych skupionych wokół prezydentów lub pretendentów do najwyższego stanowiska w państwie, lecz także popchnęła do współdziałania socjalistów i komunistów. Ich współpraca, która przez lata miała swoje wzloty i upadki, rozpoczęła się przed wyborami prezydenckimi w 1965 r., kiedy socjalistyczny kandydat Mitterrand wystartował z poparciem PCF. Kontynuowano ją przed wyborami parlamentarnymi w 1967 r., natomiast w 1972 r. obie partie wypracowały wspólny program. W 1981 r. zwycięzcy socjaliści zaproponowali komunistom wspólny rząd, co zakończyło trwającą od początku V Republiki gabinetową izolację PCF, ale zarazem przyspieszyło utratę jej elektoratu. Konsolidacja lewicy wokół przywódcy dysponującego wyborczą popularnością pomogła Mitterrandowi najpierw w zdominowaniu lewicy niekomunistycznej, a następnie w uzyskaniu przewagi nad komunistami, choć przecież w początkowym okresie V Republiki to komuniści cieszyli się wyższym poparciem wyborczym niż socjaliści.

Nie tylko PCF szukała sposobu na dostosowanie się do instytucjonalnych uwarunkowań V Republiki Francuskiej. Przykład francuskich Zielonych (Les Verts) pokazuje,

jak system wyborczy wymusił na partii zmianę strategii politycznej. Przez dekadę Zieloni próbowali podążać autonomiczną drogą i starali się utrzymać w centrum sceny politycznej (*ni droite, ni gauche*)³⁴. Jednak kiedy w wyborach parlamentarnych w 1993 r. po raz kolejny nie zdobyli ani jednego mandatu w Zgromadzeniu Narodowym, mimo zawiązania Porozumienia Ekologicznego (Entente des écologistes) i uzyskania 11-procentowego poparcia wyborczego, zrezygnowali z dotychczasowej polityki okupowania centrum sceny politycznej i przesunęli się na lewo. W 1995 r. zawiązali koalicję wyborczą z socjalistami, komunistami i innymi ugrupowaniami lewicowymi, co spowodowało, że w 1997 r. po raz pierwszy udało im się przekroczyć próg reprezentacji i zdobyć osiem mandatów w Zgromadzeniu Narodowym³⁵.

Z podobnymi wyzwaniem od początku swojego istnienia mierzył się Front Narodowy (Front national, FN), przemianowany w 2018 r. na Zjednoczenie Narodowe (Rassemblement national, RN). W latach 70. i do połowy lat 80. XX w. partia wegetowała na obrzeżach francuskiej sceny politycznej, jak wiele innych radykalnych ugrupowań. Dzięki zmianie ordynacji wyborczej z formuły większościowej na proporcjonalną w 1986 r. FN wprowadził do Zgromadzenia Narodowego 35 deputowanych. Powrót do systemu większości bezwzględnej w kolejnych wyborach sprawił, że nawet poparcie rządu kilkunastu procent nie przekładało się na mandaty dla FN w pierwszej izbie francuskiego parlamentu. Jeśli kandydatowi tej partii udało się przejść do drugiej tury wyborów, pozostałe ugrupowania wzywały swoje elektoraty do głosowania na jego konkurentów, by zablokować możliwość zdobycia mandatu przez polityka skrajnej prawicy. Dowodem na to, że ów „kordon sanitarny” działał niemal bez zakłóceń, są wyniki wyborów parlamentarnych w latach 2012 i 2017. W 2012 r. w pierwszej turze FN uzyskał poparcie 13,6% wyborców, ale ostatecznie po drugiej turze przełożyło się to jedynie na 2 mandaty. W czerwcu 2017 r. w pierwszej turze wyborów parlamentarnych FN razem z ugrupowaniem Powstań Francjo (Debout la France, DLF) zdobył poparcie 14% wyborców, ale po drugiej turze wprowadził do Zgromadzenia Narodowego jedynie 8 deputowanych. Nadzieja na uzyskanie nawet 50 miejsc w parlamencie, rozbudzona bardzo dobrym wynikiem Marine Le Pen w wyborach prezydenckich, które odbyły się miesiąc wcześniej, okazała się płonna³⁶. Partia kierowana najpierw przez Jeana-Marie Le Pena, a od 2011 r. przez jego córkę Marine, nie poszła na współpracę z żadną partią mainstreamową, dlatego musi się zadowolić istotną pod względem liczby reprezentacją w Parlamencie Europejskim, gdzie obowiązuje ordynacja proporcjonalna (co w 2014 r. sprawiło, że Front Narodowy wysłał do Brukseli najliczniejszą delegację partyjną), poparciem udzielanym przez wyborców na poziomie samorządowym, a także dwukrotnym wejściem kandydata skrajnej prawicy do drugiej tury wyborów prezydenckich.

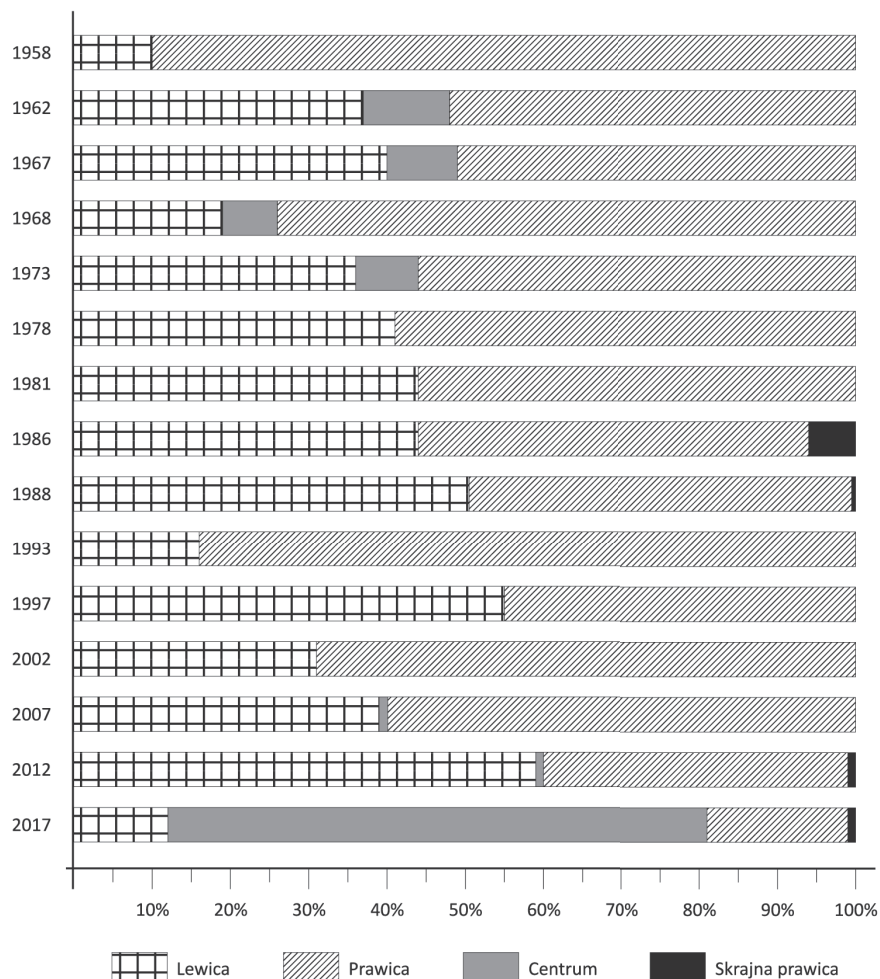
³⁴ B. Villalba, 1989-1995: *le clair-obscur électoral des Verts*, „Écologie et Politique” 1996, nr 16, s. 75-88.

³⁵ M. Myśliwiec, *System partyjny V Republiki Francuskiej*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis” 2007, nr 3, s. 107-110.

³⁶ Więcej na temat FN zob.: A. Paczeński, *Samoidentyfikacja populistyczna Frontu Narodowego jako strategia oddemonizowania partii skrajnie prawicowej*, [w:] *Autorytarny populizm w XXI wieku. Krytyczna rekonstrukcja*, red. F. Pierzchalski, B. Rydliński, Warszawa 2017, s. 95-109.

Niemal przez cały okres V Republiki partie centrowe, a od lat. 70. także skrajna prawica, albo w ogóle nie były w stanie przekroczyć progu reprezentacji, albo ich obecność w Zgromadzeniu Narodowym była śladowa, co widoczne jest na wykresie 2.

Wykres 2. Podział mandatów w Zgromadzeniu Narodowym między lewicą a prawicą (1958-2017)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.france-politique.fr/elections-legislatives.htm>, 20 IV 2020.

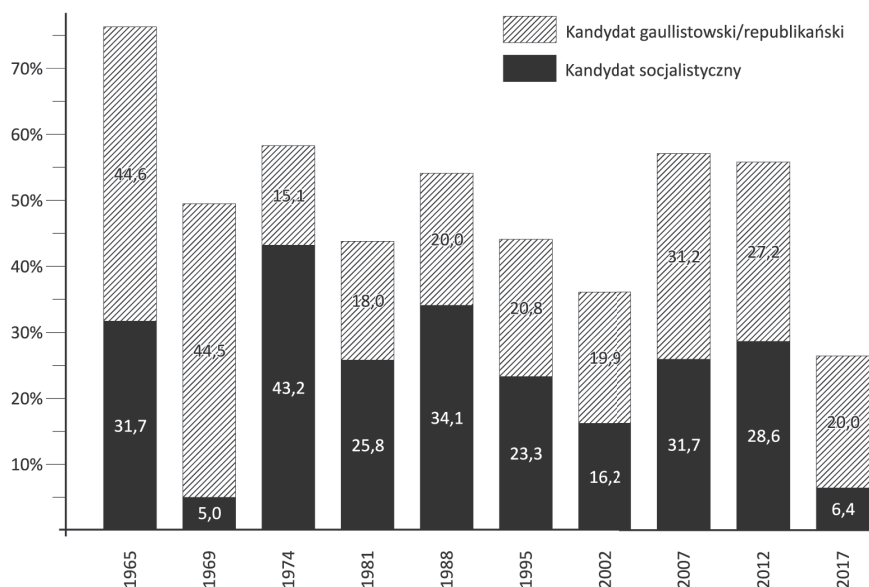
Diametralna zmiana nastąpiła dopiero w 2017 r. za sprawą sukcesu wyborczego Macrona w majowych wyborach prezydenckich, potwierdzonego w czerwcowych wyborach do Zgromadzenia Narodowego, w których La République en marche! zdobyła ponad 300 mandatów i zdystansowała tradycyjnych rywali, czyli socjalistów i neo-gaullistów. O tym, na ile będzie to trwała zmiana politycznego krajobrazu Francji,

zadecydują w dużej mierze obywatele przy urnach w kolejnych wyborach, ale pewnie także podczas manifestacji, których symbolem na przełomie lat 2018 i 2019 stał się Ruch żółtych kamizelek (Mouvement des Gilets jaunes).

ODPOWIEDŹ WYBORCÓW NA OFERTĘ PARTII POLITYCZNYCH

Wygrana Macrona w 2017 r. to niezwykle rzadka w historii V Republiki sytuacja: francuscy wyborcy zagłosowali na polityka, który nie wywodził się z jednego z dwóch tradycyjnie rywalizujących ze sobą obozów politycznych – Partii Socjalistycznej lub prawicowej partii republikańskiej. Wcześniej udało się to jedynie Giscardowi d'Estaigu w 1974 r. Jak pokazuje wykres 3, w którym zastawiono proporcję głosów oddanych w pierwszej turze wyborów prezydenckich na kandydatów socjalistycznych i republikańskich, tym dwóm środowiskom politycznym przez lata udawało się albo monopolizować rywalizację wyborczą o najwyższe stanowisko w państwie, albo wyraźnie dystansować konkurentów popieranych przez inne formacje polityczne.

Wykres 3. Proporcja głosów oddanych w pierwszej turze wyborów prezydenckich na kandydatów socjalistycznych i republikańskich (1965-2017)

Źródło: F. Gougou, S. Persico, *A New Party System in the Making? The 2017 French Presidential Election*, „French Politics” 2017, Vol. 15, nr 3, s. 307.

W V Republice Francuskiej bezpośrednie wybory prezydenckie odbyły się 10-krotnie, każdorazowo do rozstrzygnięcia wyników konieczna była druga tura.

W połowie przypadków decyzją wyborców w drugiej turze kandydat PS konkurował z politykiem popieranym przez prawicową partię gaullistowską lub republikańską (w 1965 r. w drugiej turze zmierzyli się Mitterrand i de Gaulle, w 1988 r. Mitterrand i Chirac, w 1995 r. Jospin i Chirac, w 2007 r. Royal i Sarkozy, w 2012 r. Hollande i Sarkozy). W czterech elekcjach do drugiej tury przechodził albo kandydat PS (w latach 1974 i 1981 Mitterrand rywalizował z Giscardem d'Estaing), albo kandydat prawicy (w 1969 r. Pompidou rywalizował z Poherem z MRP, a w 2002 r. Chirac z Le Penem z FN). Prezydenckie wybory w 2017 r. były więc nietypowe także dlatego, że do drugiej tury nie przeszedł ani kandydat popierany przez PS, ani przez Republikanów. Wyborcy odmówili poparcia kandydatom dotychczasowych monopolistów francuskiej sceny partyjnej, oddając głosy na polityka centrowego i kandydatkę skrajnej prawicy.

Warto jednak pamiętać, że poparcie dla czterech pierwszych kandydatów w pierwszej turze wyborów prezydenckich w 2017 r. było niezwykle wyrównane: oddano na nich od 19,6% do 23,8% głosów. Zbliżone wyniki osiągnęli kandydaci reprezentujący cztery, a nie – jak dotąd – dwie siły polityczne. Emmanuel Macron (23,8% poparcia w pierwszej turze) zajmował umiarkowane liberalne stanowisko pod względami ekonomicznym i aksjologicznym, Marine Le Pen z FN (21,5% poparcia) była wyraziicielką sprzeciwu wobec imigracji i ekonomicznej globalizacji, François Fillon (19,9% poparcia) jawił się jako orędownik neoliberalnych reform i konserwatyizmu społecznego, a Jean-Luc Mélenchon (19,6% poparcia) łączył postulaty tradycyjnej lewicy (redystrybucja majątku, interwencja rządu w gospodarkę) z agendą ekologiczną, w której zawierają się sprzeciw wobec energii jądrowej oraz promocja alternatywnego rozwoju gospodarczego³⁷.

Wyniki French Election Study z 2017 r.³⁸ dowodzą, że przestrzeń polityczna w tych wyborach była kształtowana przez dwa podziały socjopolityczne. Pierwszy wymiar konfliktu dotyczył podziału między otwartością kulturową a postawami autorytarnymi i antyimigranckimi. Ten podział kulturowy obserwowany jest w demokracjach zachodnich od dziesięcioleci i funkcjonuje w literaturze przedmiotu pod różnymi określeniami, np. jako podział integracja vs demarkacja³⁹, społeczeństwo otwarte vs zamknięte⁴⁰, tożsamość vs kosmopolityzm⁴¹. Drugi wymiar konfliktu odnosił się do gospodarki, ale wykaczał poza tradycyjny podział klasowy, ponieważ z jednej strony opierał się na wartościach neoliberalnych, a z drugiej na postawach interwencjonistycznych połączonych

³⁷ F. Gougou, S. Persico, *A New Party System...*, s. 304.

³⁸ F. Gougou, N. Sauger, *The 2017 French Election Study (FES 2017): A Post-electoral Cross-sectional Survey*, „French Politics” 2017, Vol. 15, nr 3.

³⁹ H. Kriesi [i in.], *Globalization and the Transformation of the National Political Space: Six European Countries Compared*, „European Journal of Political Research” 2006, Vol. 45, nr 6, s. 921-956.

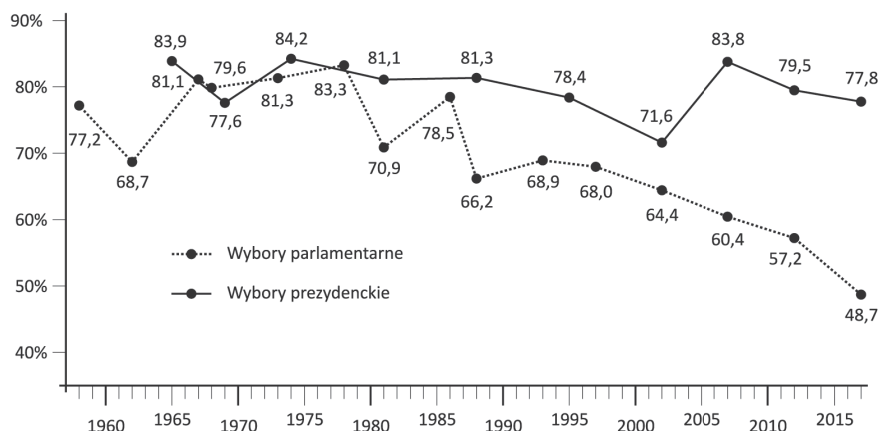
⁴⁰ J. Chiche [i in.], *L'espace politique des électeurs français à la fin des années 1990. Nouveaux et anciens clivages, hétérogénéité des électorsats*, „Revue française de science politique” 2000, Vol. 50, nr 3, s. 463-488.

⁴¹ P. Martin, *Comment analyser les changements dans les systèmes partisans d'Europe occidentale depuis 1945?*, „Revue internationale de politique comparée” 2007, Vol. 14, nr 2, s. 263-280.

z antyglobalistycznymi i ekologicznymi. Występowanie więcej niż jednej płaszczyzny niezgody, zwłaszcza jeśli utrwali się we francuskim społeczeństwie, prawdopodobnie wpłynie na format systemu partyjnego w większym stopniu niż uwarunkowania ustrojowe.

Nie oznacza to jednak, że francuscy wyborcy nie reagują na zmianę instytucjonalnych reguł politycznej rywalizacji. Pogłębia się absencja wyborcza, obserwowana we wszystkich elekcjach (samorządowych, parlamentarnych, europejskich) z wyjątkiem wyborów prezydenckich, gdzie nie spada poniżej 70%, a często przekracza 80%. Po raz ostatni poziom frekwencji w wyborach prezydenckich i parlamentarnych był zbliżony w 1986 r., czyli wtedy, gdy głosy oddane na kandydatów do Zgromadzenia Narodowego były przeliczane na mandaty według ordynacji proporcjonalnej. Po powrocie do ordynacji większościowej absencja wyborcza systematycznie się pogłębiała, a nożyce frekwencyjne rozszerzały się coraz szerzej (zob. wykres 4).

Wykres 4. Frekwencja w wyborach parlamentarnych i prezydenckich (1958-2017)

Źródło: opracowanie własne.

Spadek uczestnictwa w wyborach parlamentarnych częściowo jest efektem podwójnej reformy⁴²: podjętej w 2000 r. decyzji o skróceniu siedmioletniej kadencji prezydenta do lat pięciu, czyli zrównania z długością kadencji Zgromadzenia Narodowego, oraz decyzji z 2002 r. o odwróceniu kalendarza wyborczego i wprowadzeniu zasady, że wybory prezydenckie organizowane są przed wyborami parlamentarnymi⁴³. W sytuacji, gdy obie elekcje odbywają się w tym samym roku, funkcja wyborów parlamentarnych sprowadza się do „zatwierdzenia” wyników prezydenckich poprzez uzyskanie przez partię popierającą prezydenta bezpiecznej większości parlamentarnej. Powiązanie wy-

⁴² C. Fauvelle-Aymar, M.S. Lewis-Beck, R. Nadeau, *French Electoral Reform and the Abstention Rate*, „Parliamentary Affairs” 2011, Vol. 64, nr 1, s. 45-60.

⁴³ L. Falacho, *L'inversion du calendrier electoral: l'inversion du pouvoir constituant?*, „Revue de la Recherche Juridique. Droit Prospectif” 2002, nr 3, s. 1333-1353.

borów prezydenckich i parlamentarnych stymuluje wkomponowanie najważniejszych partii politycznych w logikę prezydencjalistyczną⁴⁴ i opisywane jest w literaturze jako prezydencjalizacja wyborów parlamentarnych⁴⁵.

W 2012 r. po raz pierwszy w V Republice absencja wyborcza przekroczyła 40% zarejestrowanych wyborców, by zwiększyć się pięć lat później do ponad połowy uprawnionych do głosowania. Niski poziom frekwencji wyborczej we Francji nie tylko rodzi standardowe pytania o społeczną legitymizację systemu demokracji przedstawicielskiej, lecz także w znaczący sposób wpływa na partyjne strategie wyborcze. Jeśli bowiem rośnie absencja, to w systemie większości absolutnej z powtórным głosowaniem znacznie rośnie realny próg poparcia wyborczego, którego przekroczenie jest niezbędne do wejścia kandydata do drugiej tury. Ordynacja francuska ustaliła go na poziomie 12,5% zarejestrowanych wyborców, jednak już w 2012 r. kandydat musiał uzyskać średnio 21,85% ważnych oddanych głosów, aby go przekroczyć⁴⁶. W 2017 r. frekwencja w wyborach do Zgromadzenia Narodowego spadła do 48,71%, co spowodowało, że w drugiej turze tylko w jednym okręgu rywalizacja toczyła się między trzema kandydatami, a w pozostałych był to pojedynek. Taka sytuacja może powodować z jednej strony dalszy spadek frekwencji, zwłaszcza w drugiej turze wyborów parlamentarnych, ponieważ większość wyborców nie będzie miała swojego kandydata, a z drugiej – oddawanie już w pierwszej turze tzw. użytecznego głosu (*vote utile*), czyli głosowanie nie na najbardziej preferowanego kandydata, tylko na tego, kto jest postrzegany jako posiadający większe szanse przejścia do drugiej tury. Rodzi to pytania o wolność wyboru, zasadę reprezentatywności, a także o zakres wpływu sondaży i mediów na politykę, które jednak wykraczają poza ramy tego artykułu.

* * *

Francuska konstytucja, która w 1958 r. wprowadziła *de facto* reżim semiprezydencki, znacząco przemodelowała pozycję i rolę partii politycznych. Zmniejszenie znaczenia parlamentu, który w demokracjach przedstawicielskich jest naturalnym środowiskiem funkcjonowania partii, obsadzenie prezydenta w głównej roli przy określaniu i wdrażaniu polityki państwa, hierarchiczny i niesymetryczny dualizm egzekutywy faktycznie zrewolucjonizowały rzeczywistość, w której funkcjonowały francuskie partie polityczne. Tylko w okresie kohabitacji, a więc w sytuacji, kiedy prezydent i premier mieli poparcie dwóch różnych środowisk politycznych, dualizm władzy wykonawczej zyskiwał realne znaczenie, co pośrednio wzmacniało rolę partii parlamentarnych. Ostatnia taka sytuacja wystąpiła jednak w latach 1997-2002. Po zrównaniu długości kadencji prezydenta i Zgromadzenia Narodowego stała się jeszcze mniej prawdopodobna niż

⁴⁴ E. Jakubiak, *Zjawisko prezydencjalizacji partii politycznych we francuskim systemie partyjnym*, [w:] *Partie polityczne w początkach XXI wieku. Problemy rozwoju, organizacji i funkcjonowania*, red. M. Winclawska, Toruń 2013, s. 457.

⁴⁵ D.J. Samuels, M.S. Shugart, *Presidents, Parties, and Prime Ministers. How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior*, Cambridge–New York 2010, s. 173-175.

⁴⁶ P. Delwit, *Les partis politiques en France*, Bruxelles 2014, s. 18.

wcześniej. Mimo to ramy instytucjonalne nie wpłynęły jednokierunkowo na francuski system partyjny, który przez ostatnie sześć dekad wielokrotnie się zmieniał. Można to uznać za dowód doniosłości pozaustrojowych czynników wpływających na partie polityczne, wyborców i system partyjny.

BIBLIOGRAFIA

- L'Année politique, économique, sociale et diplomatique en France 1962*, Paris 1963.
- Antoszewski A., *Reżimy polityczne państw europejskich*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Warszawa 2006, *Seria Politologiczna*.
- Bouillaud Ch., Escalona F., *La France*, [w:] *Les démocraties européennes. Institutions, élections et partis politiques*, red. N. Brack, J.-M. De Waele, J.-B. Pilet, Paris 2015.
- Bożyk S., *Model ustrojowy V Republiki Francuskiej a system rządów w Federacji Rosyjskiej*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2014, nr 22.
- Charlton S.E., *The French Left and European Integration*, Denver 1972, *Monograph Series in World Affairs*, 9,4.
- Chiche J. [i in.], *L'espace politique des électeurs français à la fin des années 1990. Nouveaux et anciens clivages, hétérogénéité des électorsats*, „*Revue française de science politique*” 2000, Vol. 50, nr 3, <https://doi.org/10.3406/rfsp.2000.395484>.
- Cohendet M.-A., *Droit constitutionnel*, Paris 2011, *Focus Droit*.
- Delwit P., *Les partis politiques en France*, Bruxelles 2014.
- Duhamel O., *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris 2011.
- Duverger M., *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris 1955.
- Duverger M., *La monarchie républicaine (ou comment les démocraties se donnent des rois)*, Paris 1974.
- Duverger M., *Le système politique français. Droit constitutionnel et science politique*, Paris 1985, *Thémis*.
- Duverger M., *Les partis politiques*, Paris 1951.
- Falacho L., *L'inversion du calendrier électoral: l'inversion du pouvoir constituant?*, „*Revue de la Recherche Juridique. Droit Prospectif*” 2002, nr 3.
- Fauvelle-Aymar C., Lewis-Beck M.S., Nadeau R., *French Electoral Reform and the Abstention Rate*, „*Parliamentary Affairs*”, 2011, Vol. 64, nr 1, <https://doi.org/10.1093/pa/gsq009>.
- Gicquel J., Gicquel J.-É., *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Montchrestien 2018.
- Godlewski T., *Wpływ systemu politycznego na partie polityczne we Francji na przykładzie partii prezydenckiej*, [w:] *Adaptacja, reforma, stabilizacja. Przestrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych*, red. T. Koziello, P. Maj, W. Paruch, Rzeszów 2010.
- Gougou F., Labouret S., *La fin de la tripartition? Les recompositions de la droite et la transformation du système partisan*, „*Revue française de science politique*” 2013, Vol. 63, nr 2, <https://doi.org/10.3917/rfsp.632.0279>.
- Gougou F., Persico S., *A New Party System in the Making? The 2017 French Presidential Election*, „*French Politics*” 2017, Vol. 15, nr 3, <https://doi.org/10.1057/s41253-017-0044-7>.

- Gougou F., Sauger N., *The 2017 French Election Study (FES 2017): A Post-electoral Cross-sectional Survey*, „French Politics” 2017, Vol. 15, nr 3, <https://doi.org/10.1057/s41253-017-0045-6>.
- Grunberg G., Haegel F., *La France vers le bipartisme? La présidentialisation du PS et de l'UMP*, Paris 2007, *Nouveaux Débats*, 8.
- Grunberg G., Schweisguth E., *La tripartition de l'espace politique*, [w:] *Le vote de tous des refus. Les élections présidentielle et législatives 2002*, red. P. Perrineau, C. Ysmal, Paris 2003, *Chroniques Électorales*.
- Habib-Deloncle M., *Rapport sur le rôle de l'UNR dans la Ve République*, [w:] *Union pour la Nouvelle République, Premières assises nationales, Bordeaux, 13-14-15 novembre 1959*, Paris 1959.
- Herbut R., *Systemy partyjne*, [w:] *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 2008, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3104.
- Jakubiak Ł., *System partyjny Francji*, [w:] *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej*, red. B. Kossowska-Gąstoł, Kraków 2010.
- Jakubiak Ł., *The Parliamentary Genesis of the French Semi-presidentialism against the Background of the Process of Presidentialisation of the Fifth Republic*, „Politeja” 2018, Vol. 15, nr 53, <https://doi.org/10.12797/Politeja.15.2018.53.12>.
- Jakubiak Ł., *Zjawisko prezydencjalizacji partii politycznych we francuskim systemie partyjnym*, [w:] *Partie polityczne w początkach XXI wieku. Problemy rozwoju, organizacji i funkcjonowania*, red. M. Winclawska, Toruń 2013.
- Jamróz A., *System partyjny współczesnej Francji*, Warszawa 1990.
- Kriesi H. [i in.], *Globalization and the Transformation of the National Political Space: Six European Countries Compared*, „European Journal of Political Research” 2006, Vol. 45, nr 6, <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2006.00644.x>.
- Kubuj K., *Zmiana Konstytucji V Republiki Francuskiej. Przedmiot, tryb, kontrola*, Warszawa 2018.
- Laakso M., Taagepera R., „Effective” Number of Parties: A Measure with Application to West Europe, „Comparative Political Studies” 1979, Vol. 12, nr 1, <https://doi.org/10.1177/001041407901200101>.
- Les régimes semi-présidentiels*, red. M. Duverger, Paris 1986.
- Lipset S.M., Rokkan S., *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*, New York 1967, *International Yearbook of Political Behavior Research*, 7.
- Martin P., *Comment analyser les changements dans les systèmes partisans d'Europe occidentale depuis 1945?*, „Revue internationale de politique comparée” 2007, Vol. 14, nr 2, <https://doi.org/10.3917/ripc.142.0263>.
- Michalak B., *Czy prawa Duvergera nadal obowiązują?*, „Studia Socjologiczne” 2015, nr 3.
- Mysliwiec M., *System partyjny V Republiki Francuskiej*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis” 2007, nr 3.
- Nohlen D., *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, przeł. R. Alberski, J. Sroka, Z. Wiktor, Warszawa 2004.
- Norris P., *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior*, Princeton 2004, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790980>.

- Paczeński A., *Samoidentyfikacja populistyczna Frontu Narodowego jako strategia oddemonizowania partii skrajnie prawicowej*, [w:] *Autorytarny populizm w XXI wieku. Krytyczna rekonstrukcja*, red. F. Pierzchalski, B. Rydliński, Warszawa 2017.
- Samuels D.J., Shugart M.S., *Presidents, Parties, and Prime Ministers. How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior*, Cambridge–New York 2010, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511780882>.
- Stembrowicz J., *Systemy polityczne wybranych państw kapitalistycznych. Francja*, Warszawa 1977.
- Tabak A., *Najważniejsze nowelizacje Konstytucji V Republiki Francji i ich wpływ na kształt ustroju politycznego państwa francuskiego*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2017, Vol. 26, nr 2, <https://doi.org/10.17951/sil.2017.26.2.129>
- Villalba B., 1989-1995: *le clair-obscur électoral des Verts*, „*Écologie et Politique*” 1996, nr 16.
- V Republika Francuska. Idee, konstytucja, interpretacje*, wybór i oprac. K.M. Ujazdowski, Kraków 2010.

Dr hab. Anna PACZEŚNIAK, prof. UW – politolog, doktor habilitowana w dziedzinie nauk społecznych, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego. Autorka ponad 100 artykułów naukowych na temat europeizacji partii politycznych, organizacji i życia wewnętrznego polskich partii politycznych, europartii, systemu politycznego Unii Europejskiej oraz autorka lub współautorka książek: *Anatomia porażki wyborczej* (2018), *Comprendre la Pologne. Société, politique et institutions* (2016), *Procesy integracyjne i dezintegracyjne w Europie. Podręcznik akademicki* (2014), *Europeizacja polskich partii politycznych* (2014), *Europejska scena polityczna i jej aktorzy* (2014), *Partie polityczne w Polsce i w Europie. Struktury, funkcje, strategie w zmieniającym się otoczeniu* (2013), *Ludzie partii – idealisci czy pragmatycy? Kadry partyjne w świetle badań empirycznych* (2011), *Europeizacja – mechanizmy, wymiary, efekty* (2010, 2014), *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?* (2010). Aktualnie kieruje dwoma projektami naukowymi finansowanymi ze środków Narodowego Centrum Nauki (*Polskie partie polityczne w relacji z otoczeniem społecznym. Analiza strategii organizacyjnych i komunikacyjnych*, 2016-2020; *Porażka wyborcza jako katalizator zmian w europejskich partiach politycznych*, 2018-2021).